

СИНТАКСИЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЙНОМУ ПОРТРЕТІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО¹

ГАННА СИТАР

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця – Україна

Анотація. Дослідження присвячене аналізу синтаксичних фразеологізмів у складі лінгвоперсонологійного портрету видатного українського письменника Михайла Коцюбинського. Виділено моделі фразеологізованих речень, ужиті в текстах письменника; встановлено їх семантику; визначено абсолютну частоту вживання з урахуванням розмежування з омонімічними нефразеологізованими реченнями. Дослідження виконано на матеріалі корпусу текстів Михайла Коцюбинського.

Синтаксичні фразеологізми в художніх текстах і листах письменника є яскравими засобами експресивного синтаксису, за допомогою яких автор передає передусім оцінне, модальне або заперечне значення. Він використовує 19 моделей синтаксичних фразеологізмів, з-поміж яких найбільш продуктивними виявилися *Не до* N₂ Cop_г, *Ну і/ї* N₁ Cop_г, *Ом* (N₃) *і/ї* N₁/Adj/Adv_{град} Cop_г і *Що за* N₁ Cop_г. Переважають речення з двочленним стрижневим компонентом.

Різноманітність виявлених моделей синтаксичних фразеологізмів у проаналізованому матеріалі є одним із свідчень багатства синтаксису письменника, зв'язку з розмовним народним мовленням, виявом експресивності та емоційності викладу. Вибірковість уживання фразеологізованих речень дає змогу кваліфікувати їх як маркери мовлення особистості.

Синтаксичні фразеологізми є багатofункційними одиницями, у текстах Михайла Коцюбинського вони виконують експресивну, фатичну, коректувальну й аргументативну функції.

Keywords: корпус текстів, лінгвоперсонологійний портрет, Михайло Коцюбинський, синтаксичний фразеологізм, фразеологізоване речення.

---

¹ Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проекту «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граматики: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137) Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

SYNTACTIC IDIOMS IN A MYKHAYLO KOTSIUBYNSKY LINGVOPERSONOLOGICAL PORTRAIT

HANNA SYTAR

Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia – Ukraine

Summary. The research is devoted to the analysis of syntactic idioms in the composition of the linguistic and psychological portrait of the prominent Ukrainian writer Mykhaylo Kotsiubynsky. The models of sentences with idioms used in the writer's texts are highlighted; their semantics is established; the absolute frequency of use is determined taking into account the delimitation with homonymous non-idiomatic sentences. The research is performed on the material of Mykhaylo Kotsiubynsky text corpus.

Syntactic idioms in writer's literary texts and letters are vivid means of expressive syntax, through which the author transmits primarily evaluative, modal or denial value. He uses 19 models of syntactic idioms, among which the most productive were *He do* N₂ Cop_F, *Hy i/ũ* N₁ Cop_F, *Om* (N₃) *i/ũ* N₁/Adj/Adv_{praed} Cop_F і *Що за* N₁ Cop_F. Sentences with a binary main component quantitatively prevail.

The variability of the revealed syntactic idioms models in the analyzed material is one of the evidence of the richness of the writer's syntax, the connection with the spoken folk speech, the manifestation of expressiveness and emotionality of the presentation. The selectivity of idiomatic sentences use makes it possible to classify them as markers of personality speech.

Syntactic idioms are polyfunctional linguistic units that perform expressive, factual, correcting, argumentative functions in the Mykhaylo Kotsiubynsky text corpus.

Keywords: text corpus, lingvoperpersonological portrait, Mykhaylo Kotsiubynsky, syntactic idiom, sentence with phraseological structure.

1. Постановка проблеми. У межах лінгвоперсоналогії як порівняно нового напрямку мовознавчої науки увага дослідників спрямована на вивчення мовної особистості, яку визначають як особливий цілісний феномен, що охоплює «сукупність усіх мовних здібностей і реалізацій особистості» [Загнітко 2017: 4]. У межах цього напрямку колектив дослідників Донецького національного університету імені Василя Стуса під

керівництвом Анатолія Загнітка працює над науковим проектом «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граматики: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137).

У центрі наукових пошуків перебуває мовна особистість та особливості її мовлення. Одним із важливих понять є лінгвоперсонологійний портрет, який становить складне багатопланове утворення, що має зовнішній і внутрішній вияви, та потребує комплексного аналізу на декількох рівнях: семантичному, комунікативному, когнітивному та ін. [Загнітко 2016; Загнітко 2017]. Основними принципами аналізу мовної особистості є принципи системності і контрастивності [Загнітко 2017: 4]. Реалізація першого з них передбачає обов'язкове залучення комп'ютерних технологій опрацювання мовних даних, зокрема створення спеціальних дослідницьких корпусів, що охоплюють усі зафіксовані мовленнєві реалізації особистості або ж об'єднують певні фрагменти (вибірки), добирання яких відбувається за законами статистики (див. дослідження Т. Бобкової, Н. Дарчук, О. Демської, Є. Карпіловської, В. Перебийніс та ін.). За такого підходу саме авторський корпус текстів визнається як єдине надійне джерело вивчення специфіки мовлення певної особистості.

Пропоноване дослідження синтаксичних фразеологізмів як маркерів мовної особистості є корпуснобазованим, воно виконане на матеріалі корпусу текстів видатного українського письменника Михайла Коцюбинського (http://corpora.donnu.edu.ua/bonito/run.cgi/corp_info?corpname=brojko). Цей корпус текстів спроектовано Надією Бройко під керівництвом Анатолія Загнітка [Бройко 2013].

Корпус текстів Михайла Коцюбинського створено за допомогою вільного корпусного менеджера *Sketch Engine*

ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
(<https://www.sketchengine.eu/>). Технічну реалізацію проекту виконав Ілля Данилюк.

Корпус об'єднує всі тексти Михайла Коцюбинського, розміщені в семитомному академічному виданні: Коцюбинський М. Твори в семи томах. Київ: Наукова думка, 1973–1975; містить 728339 токенів, 553860 слів, 61766 речень, 718 документів. За стратегією побудови і призначенням цей корпус текстів є дослідницьким; за типом репрезентації текстів – повнотекстовим; усі тексти є письмовими (зразків усного мовлення не залучено через їх відсутність); корпус є статичним, тобто не передбачено можливості його поповнення. Докладно про типи корпусів текстів див. працю Ориси Демської-Кульчицької [Демська-Кульчицька 2005]. До корпусу входять тексти художнього (оригінальні твори Михайла Коцюбинського та переклади) та епістолярного стилів.

Синтаксичні фразеологізми (або фразеологізовані речення) є важливим складником мовлення будь-якої мовної особистості, оскільки є специфічними одиницями, що перебувають на межі синтаксису і фразеології, складаються з ідіоматично пов'язаних і фіксовано розташованих постійного та змінного компонентів [Величко 2016; Всеволодова, Лим Су 2002; Русская грамматика 1980; Шмелёв 2017], мають порівняно низьку абсолютну частоту вживання і є яскравим втіленням особливостей мовлення на синтаксичному рівні [Ситар 2017; Ситар 2018], у силу чого вони можуть виступати маркерами лінгвоперсонологічного портрету мовця, своєрідними ідентифікаторами певної особистості: *Оце так дівчина! Чим не відповідь! Робота як робота. Відпочинок так відпочинок. Яке там встиг! Куди мені до нього! Теж мені друг!*

Актуальність теми дослідження. Вивчення мовного портрету видатних особистостей та встановлення відповідних

засобів-маркерів на різних мовних рівнях є актуальними й досі остаточно не розв'язаними завданнями сучасної лінгвістики. Комплексне дослідження цих питань є важливою і необхідною передумовою для комп'ютерного моделювання лінгвоперсони: «...мовносоціумна особистість – лінгвоперсона – може бути описана та змодельована у віртуальному просторі на основі аналізу породжених реальною особою (донором) усних або писемних текстів. Відповідно, сучасні інформаційні технології, здатні опрацьовувати велику кількість структурованих і неструктурованих даних, є потужним інструментом і для моделювання мовленнєвої діяльності й, ширше, цілої мовної особистості» [Данилюк 2018: 158].

Мета цього дослідження – проаналізувати синтаксичні фразеологізми, виявлені в корпусі текстів Михайла Коцюбинського. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: а) виділити всі моделі фразеологізованих речень, ужиті в текстах Михайла Коцюбинського; б) установити їх семантику; в) визначити абсолютну частоту вживання синтаксичних фразеологізмів у корпусі текстів, відмежувавши їх від омонімічних нефразеологізованих речень; г) виділити функції синтаксичних фразеологізмів у проаналізованих текстах.

2. Моделі синтаксичних фразеологізмів у корпусі текстів Михайла Коцюбинського. Синтаксичні фразеологізми є важливим складником мовлення будь-якої особистості, водночас і вибір моделей, і активність їх вживання є суто індивідуальними в кожному випадку. Здійснене дослідження дає змогу констатувати, що з усього переліку моделей²

---

² Модель речення розуміємо як нерозривну єдність форми речення, відтвореної у вигляді структурної схеми, і типового значення речення [Всеволодова 2017].

У структурній схемі речення використовуємо такі позначки: Adj – прикметник; Adv_{praed} – прислівник у ролі предиката; Cop_f – відмінюване

ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
синтаксичних фразеологізмів, виділених у праці [Ситар 2017],
у корпусі текстів Михайла Коцюбинського зафіксовано
19 моделей.

2.1. Модель, побудована за структурною схемою
Де вже (N₃) *Inf*, має заперечне (заперечно-модальне) значення.
Ця модель у корпусі текстів репрезентована одиничним
прикладом, при цьому йдеться про переклад з російської мови:

— *То ж то і єсть, панотче, що з нас випадає дешевиє!*
Ми вже своє одплатили, як вперше вінчалися!

— *Та ж ти поміркуй! — вмовляв панотець, — коли*
чоловік вперше вінчається, то се, можна сказати, природно!
Таке вже право! Ну, а вдруге, так то вже примхи! А за примхи
випадає і брати дорожче!

— *Не примхи се, панотче! Де вже нам про примхи*
думати?! А хазяйство марніє, рятувати його треба! (Гнат
Потапенко. Задля хазяйства. Переклад Михайла
Коцюбинського). Факультативним компонентом моделі є
суб'єктна синтаксема, заповнена іменником або займенником
у формі давального відмінка (у наведеному реченні *нам*).

2.2. Модель *Де там* N₁/Adj/Adv_{praed} *Соп_r/Inf* має типове
значення заперечення існування реалії або події: *Скінчивши своє*
діло, ніп звернувся до Замфіра:

— *Що ж ви, нічого не робите слабій? Замфір махнув*
рукою.

— *Де там нічого? Ворожок та шептух була повна хата.*

— *А ви б доктора закликали! — пораяв панотець*
(Михайло Коцюбинський. Для загального добра).

дієслово-зв'язка; *Inf* – інфінітив; N₁ – іменник у називному відмінку; *prer* –
прийменник; *Prp₃* – займенник у давальному відмінку; V_f – відмінюване
дієслово; V_{f3s/pl} – відмінюване дієслово у формі 3-ої особи однини або
множини; V_{imp} – відмінюване дієслово у формі наказового способу; ( ) –
факультативність компонента; / – варіантність компонента.

Ця модель побудована на повторі заперечуваного компонента, вжитого в попередньому / попередніх реченні / реченнях (таким повторюваним компонентом у наведеному прикладі є займенник *нічого*).

Абсолютна частота поєднання словоформ *де там* в аналізованому корпусі текстів становить 17, проте тільки 1 контекст залучено до аналізу як приклад синтаксичного фразеологізму, у решті випадків зафіксовано лексичний (традиційний) фразеологізм *де там*, що не передбачає розширення словоформ за рахунок введення правобічного компонента: *Він глянув на зоране поле і сливе силоміць напрямив свої думи на щоденну роботу. Скільки-то ще доведеться виорать панського лану? Чи вспіємо за два дні? Де там, де там! Ще того поля — безмір! І скільки ж то ланів, скільки тої землі в одного чоловіка* (Михайло Коцюбинський. Ціпов'яз).

2.3. Модель, побудована за структурною схемою $Do\ chogo\ (N_3)\ N_1\ Cop_f\ Adj_1$ і використовувана з модальним значенням непотрібності: *Тепер такий час, такі умови, що як плюнути — підпасти під категорію українофілів, сепаратистів, політично небезпечних et cet. А нащо се? Та й, між нами кажучи, до чого нам тепер ті маніфестації, до чого такий бучний похорон, з вінками, з промовами, з комедіями? Умерла людина — поховати її тихенько, зійтись по тому в гурточок, згадати небіжчика, пом'янути сльозою «п'яною» — шепнув внутрішній голос Макарові Івановичу, але він не звернув на се уваги, посумувати, що бідній Україні нашій щербата доля забирає кращих синів, — і розійтись тихенько по хатах, не тремтячи за власну шкуру* (Михайло Коцюбинський. Хо). У цій моделі є передбачувана, але необов'язкова позиція суб'єкта (у поданому реченні *нам*). Конструкцію *до чого* зафіксовано 34 рази, проте тільки 2 приклади є синтаксичними

ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
фразеологізмами, в інших випадках маємо нефразеологізовані речення.

2.4. Фразеологізована модель *Куди (вже) (N₃) Inf* має значення неможливості або непотрібності дії для суб'єкта: *Тільки часом, коли щось дуже дошкулить йому, – от як випас людський присудили панові або як урядник голову побив мому братові, – він, було, лається в громаді: «Ех ви, заморені, сахарчовані! Куди вам заступитися за громаду, коли у вас в жилах юшка з картоплі (Михайло Коцюбинський. Полюдському). До складу речення може бути введена частка підсилювальна *вже*: ...відтак заслаб у Каховці і пролежав місяць, далі подався у Таврію, а звідти опинився аж у Чорноморії. Повернувся обідраний, слабий і без грошей. Маланка не дуже няла віри тому. Чого люди не сплещуть. І вона потай від своїх побігла, немов за ділом, до Кандзюбихи. Показалося — правда. Прокіп блідий, аж зчорнілий, від вітру валиться та все вилежується, а стара Кандзюбиха мало не плаче, розказуючи, як ледве-ледве очистила сина від нужі. Куди вже йому женитися? Була думка — заробити хоч на весілля, а тим часом такий рік випав, що й хліба не стане... (Михайло Коцюбинський. Fata Morgana). Модель має абсолютну частоту 3 у корпусі текстів.*

2.5. Фразеологізована модель *Куди там N₃ Inf* передає значення небажання або неможливості виконання дії суб'єктом: *Семен жахнувся: ще справді брат розгнівається та не позичить грошей, а в жидів і за такий процент не знайдеш! Він кинувся до брата. Та годі ж бо, годі! Навіщо гніватися? — укоськував він Романа. — Я йно казав: коби менше; а як не можна, най буде, як хочеш! Куди там мені по жидах бігати! Роман втихомирився. Я йно для тебе, Семене, це роблю, бажаючи тобі пожитку з того ґрунту, що купуєш, — казав*

Роман, дивлячись вбік хитрими очима... (Михайло Коцюбинський. Ціпов'яз). Конструкція *куди там* зафіксована в корпусі текстів 1 раз.

2.6. Модель, побудована за структурною схемою *Не до N₂ Сор_F(N₃)*, передає модально-заперечне значення небажання або неможливості дії або стану для суб'єкта: *Отак нудився парубок з рік, а далі втихомирився трохи, оженився. Ну, як очоловічився вже, тоді, звісно, не до книжок і не до думок. Достатки невеликі, цілий день у роботі. Дитинка знайшлася... Став він як і люди: забув за своє* (Михайло Коцюбинський. По-людському). Факультативним компонентом моделі є суб'єктна синтаксема у формі давального відмінка, що може бути заповнена в мовленні, якщо для мовця важливим є назвати суб'єкта дії або стану: *9 жовтня, середа. Три тижні без тебе. 21 день! Скільки поцілунків пропало, скільки «порцій» ... хто мені верне мою страту? Я оце жартую, а мені не до жартів. Цілий тиждень не мати від тебе й словечка, не знати, що з тобою діється, особливо при такому стані, в якому ти тепер — дуже важко, і щоб зрозуміти це — треба пережити таку невідомість* (Михайло Коцюбинський. Лист до Віри Коцюбинської); *А панні Ярині не до пестоців. Вона відсувається від докучливого променя й схиляється над папером, читаючи його, може, в сотий раз. Так, сей папірець дорого коштував їй! Щоб здобути його, вона мусила насамперед зчинити боротьбу з собою ...* (Михайло Коцюбинський. Хо).

3-поміж усіх виділених фразеологізованих речень модель 2.6 має найбільшу абсолютну частоту вживання (18). Загалом же конструкцію *не до* вжито в корпусі текстів 36 разів, проте половину випадків не залучено до аналізу, оскільки вони є вільними (нефразеологізованими) реченнями: *Проте беру Вас за*

слово — і коли б Ви не приїхали на археологічний з'їзд або, боронь боже, заїхали не до мене, гнівав би ся на Вас цілий вік (Михайло Коцюбинський. Лист до Володимира Гнатюка).

2.7. Фразеологізована модель *Ну і/ї N₁ Сор_f* має типове значення негативної оцінки мовцем реалії або ситуації загалом:

— Ну, ї доля!.. — мимрить далі Хо тоном роздратування. — Кожне уявляє собі мене, як хоче. Для одного я — з торбою на дітей, з різкою в руках, другий убирає мене в шати традицій, поговору, забобонів, третій тремтить переді мною, як осика на вітрі, четвертий... а все зле та немудре! Коли ж скінчиться моя мука, коли ж спочину вже, коли вже поховає мене сміливість людська?.. Ну ї доля, ну ї люди! Аж мене злість розбира... (Михайло Коцюбинський. Хо).

Негативна оцінка може бути експлікована за рахунок введення атрибутивного компонента: *Я так зрадів, діставши від тебе аж 3 листи: два в ковертах, а один в посилиці. Чула моя душа наче, що буде посилка (ну ї користолоубна душа, подумаєш певно), і я дав Пенерові пленіпотенцію заздалегідь. Все дійшло дуже добре* (Михайло Коцюбинський. Лист до Віри Коцюбинської); Ну ї бісова циганка!.. він її лупцює, а вона йому очі з лоба дере, так як Іван перебивав Соломіїне оповідання та все поривався розповісти про свої пригоди (Михайло Коцюбинський. Дорогою ціною).

Як додатковий семантичний відтінок для цієї моделі зафіксовано параметричне значення, нашароване на негативну оцінку:

— *Ще рано, до півночі далеко... Ну ї холод – чисто змерз!.. Іване! – обернувся Остап у другий бік. – Як думаєш, не завадив би нам оберемок бадилля на вогнище? га?* (Михайло Коцюбинський. Дорогою ціною) (= Сильний холод).

2.8. Модель (Так) Ось який N_1 / Adj Corp / V_f має типове значення позитивної / негативної оцінки оцінки мовцем реалії або ситуації та абсолютну частоту 2: *Словами пісні він плакав над грішним світом, бо тепер хаджі [3] навіть забули дорогу честі, шейхи — своїх батьків, а судді — правду і справедливість. Учений софта ходить у зневір'ї, народ відкинув праву науку, а люди письменні не кращі за його. Ось який жах панує на нашій землі!.. Побожні пісні гоїдали Абібулі серце, розкривали, як чашу, в яку мала сплинути нині ласка аллаха (Михайло Коцюбинський. Під мінаретами). Оцінка може бути посилена за рахунок введення частки так: *Кожній людині до ший аллах прив'язав його птаху. Так каже пророк. Не пиши мені більше, не шукай стрічі. Я буду твоєю перед людьми й богом, чесно, відкрито, як у людей. Прости, Рустеме, за ті необачні слова, що я досі писала й говорила. Шайтан замутив тоді мій розум. Твоя нещасна Мір'єм». Перше, що почув Рустем, скінчивши листа, був гнів. Шалений, непереможний і дикий. Так ось яке те кохання? Так ось що виростало з зерна, що він посіяв у чисту душу! А значить, пута темноти сильніші від світла?* (Михайло Коцюбинський. Під мінаретами).*

2.9. Модель, побудована за структурною схемою Om (N_3) i/y $N_1/Adj/Adv_{\text{praed}}$ Corp, у корпусі текстів Михайла Коцюбинського має 6 реалізацій і передає негативне оцінне значення: *Макар Іванович, бажуючи дізнатись, хто прийшов, крізь відхилені двері зазирнув у передпокій... зазирнув і охолов. Ой, леле! Офіцер... з білими шліфами!.. Макарові Івановичу аж в очах потемніло, аж у н'ятах похололо... От і справдилося його передчуття. От і нещастя!* (Михайло Коцюбинський. Хо). Загалом конструкцію *от і* вжито у проаналізованому матеріалі 62 рази, проте більшість прикладів (56) становлять нефразеологізовані речення на зразок: *Коли ти все це послала*

межи 5 і 10 дек[абря], то я нічого не дістав. Хоч напиши мені, що то були за запитини і від кого і яку посилку ти послала. Певно, ти вислала простим листом — от і пропало, що дуже досадно. Добре б такі речі посилати заказним (Михайло Коцюбинський. Лист до Віри Коцюбинської).

Крім цього, у проаналізованому матеріалі 6 разів вжито поєднання *от тобі й*, з яких 5 є синтаксичними фразеологізмами: *Перед ним лежав шлях, курний уже, хоч була рання весна. Над шляхом біліла його хатинка, мов йшла кудись із села і зупинилась спочити. По дорозі тяглись люди з ціпками, з клунками. Ось Гафійка винесла одному води. Стали й розмовляють. Знов надходить купка... Ще рядок... Проходять та й проходять. А той стоїть. Еге-ге! Таж то цілий ключ журавлиний. Ідуть та й ідуть. Десь у Таврію або на Кубань. От тобі й хазяйські сини, хлібороби... Своя земля просить рук, а він знявся та й...* (Михайло Коцюбинський. Fata Morgana).

2.10. Фразеологізована модель *От який N₁ / Adj Corp*

типово передає оцінку, різновид якої (негативна або позитивна) експліковано за допомогою атрибутивного компонента: *До Віри Коцюбинської 20 січня 1898 р. 8 січня 98. Серденько моє! Я кілька раз перечитав твоїй хороший, милий, дорогий лист, поцілував його і сказав собі з гордістю: «От який я щасливий, що маю таку дружину, такого приятеля». Веселіше мені зробилося на душі, і я цілий день щось курликаю собі під ніс та насвистую веселі мелодії. А все ти, сонечко моє! (Михайло Коцюбинський. Лист до Віри Коцюбинської); А тут мені ті ще «Свет и тени» — совісно якось не давати їх зовсім, а цікавого матеріалу так мало, так мало. Себто можна б знайти й немало цікавого, так треба справді освітити його від себе, а для цього треба виявитись таким, який я справді є, а мені цього не хотілось би, бо виявлять себе у «Вольни» не варто. От які*

невинні мої компіляції (адже там зовсім не видно мене), а «Эф» усе бурчить та називає цензуру божевільною, що пускає такі речі (Михайло Коцюбинський. Лист до Віри Коцюбинської).

Крім оцінного значення, модель 2.10 може позначати заперечення існування реалії або ситуації загалом:

— Чого ти там, Дорик?

Він став на порозі, з чорнилом на лобі й на пальцях, і кисло пхінькнув:

— Задачі не можу рішити.

— Фу-ти, ну-ти! От яке горе ... А подай-но сюди задачу, подивимось, що се за звір (Михайло Коцюбинський. Подарунок на іменини).

Ця модель має абсолютну частоту вживання 3 у корпусі.

2.11. Імплицитну оцінку реалії передає також і модель Такий уже/вже/же N_1 /Adj Corp: *Щастя не вміщувалось у серці, щастя розривало груди! Та чи довго ж тишився він тим щастям? От прийшло лихо і, мов корова язиком, злизало щастя!.. Така вже його доля... щербата, мовляв. Кажуть, діти щасливі; дитина не знає біди, не знає лиха. Пусте! Скільки сягає його пам'ять в час дитинства — усе не вбачає він себе щасливим* (Михайло Коцюбинський. На віру). У корпусі текстів зафіксовано тільки 1 реалізацією цієї моделі, яка є яскравим експресивним засобом за рахунок поєднання фразеологізованої моделі речення і лексичного фразеологізму *щербата доля*.

2.12. Фразеологізовані речення, побудовані за структурною схемою Хто, як не $N_1 V_f$, спеціалізовані на семантиці акцентування: *Він просто втік із вечорниць, затуливши вуха, озираючись, чи хто не помітив його навіть близько хати, де було зібрання. Адже й він українець, і він патріот... Се доведено не раз і не двічі. Хто, як не він, ще за часів студентства вісім місяців висидів у в'язниці?.. Правда, не*

в українстві шукати всіх причин того в'язнення, але якось приємно тепер, коли вже лихо давно минуло, залічити тих вісім місяців на карб патріотичного страждання. Далі — хто, як не він, підтримує молоді таланти, так потрібні... «Малоросії»? Адже він не пожалував 0 карбованців на видання творів самовродка Рябоклячки, а що творів тих ніхто не купував — на власні гроші набув сотню примірників, щоб послати на село, до своїх, і таким робом довести, що, вірний демократичній засаді, не розриває зв'язків із народом, пам'ятає про його духові потреби (Михайло Коцюбинський. Хо). У проаналізованому матеріалі ця модель має абсолютну частоту 2.

2.13. Модель Чи не V_f N₁ має значення прохання або наказу:

Рипнули двері. В хату увійшов якийсь чоловік.

— Добридень вам, — удався він до Якіма. — Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки, що росте у вашім садочку? (Михайло Коцюбинський. Ялинка);

— Маа-мо! Я хоо-чу до Пее-трика!..

— Ох, господи! Одно скінчило, друге починає... Цить мені зараз!.. Не підеш.

— Маа-мо! до Пее-трика!..

— Чи не замовкнеш ти мені? (Михайло Коцюбинський. Хо) (= Замовкни!)

Наведена модель є непродуктивною: із 241 випадків уживання поєднання *чи не* тільки 2 наведені вище приклади виявилися синтаксичними фразеологізмами.

2.14. Фразеологізована модель речення Чи N₃ не Adv_{praed}. У проаналізованому матеріалі 1 раз зафіксовано фразеологізовану модель речення *Чи N₃ не Adv_{praed}* на позначення модального значення необхідності, потрібності

стану суб'єкта: *З противної сторони городу здалеку розлягся голос економа:*

— *Чи вам не соромно! Бійтесь бога! Та ж то гріх!* (Еліза Ожешко. Тадейко. Переклад Михайла Коцюбинського) (=Вам має бути соромно).

2.15. Модель, побудована за структурною схемою Чому не Inf і використовувана з модальним значенням можливості ситуації, права суб'єкта виконати певну дію: *На жидівському заїзді, в маленькій кімнатці, осяяні блимаючим світлом шабасівки, близько сидять оден коло одного Семен і жид-адвокат. Витрішкуватий лисий жид, підсунувши на чоло здорові окуляри і заткнувши перо за вухо, любенько нахилився до Семена і поспитав: То вам «прошеніє» написати в суд, пане хазяїн? Можна... Певно, побились з ким у корчмі?.. Ну, чому не побитися: на те дав бог свято й горілку... Та ні!.. А може до мирового: певно, судитесь з ким за землю... Та ні!* (Михайло Коцюбинський. Ціпов'яз).

У корпусі текстів конструкція *чому не* має абсолютну частоту 10, але тільки 1 приклад виявився синтаксичним фразеологізмом.

2.16. Фразеологізовані речення, побудовані за структурною схемою Що (це/то) за N₁ Сор_f. До продуктивних моделей (абсолютна частота 15) зараховуємо фразеологізовані речення, побудовані за структурною схемою **Що (це/то) за N₁ Сор_f.** Такі речення виражають позитивну або негативну оцінку реалії мовцем:

— *Валер'яне, милий, нехай так буде... То я звеліла... Ти знаєш, який сьогодні день. Я тебе сьогодні нікуди не пущу...*

— *От дурниці. Нехай зараз одчинять віконниці.*

– *Ах, боже мій... Ну, я тебе прошу... Для мого спокою... для наших дітей... У пані Наталі виступили на лиці червоні плями.*

Пан Валер'ян сердився. Що за вигадки! Однаково нікуди не втечеш! Але в глибині душі він чув, що жінка зробила добре (Михайло Коцюбинський. Сміх);

Йон уперше наглянув Гашицу на джоку. З ухами й серцем, повними ритмічних звуків молдуваняски, загрітий танцями, від котрих ноги так розходилися, що й хвилини не могли встояти спокійно, а кожним мускулом відповідали тактові танцю, з обличчям, що сяло від радості й поту, Йон відділювався від купки парубків, підскочив до танцюючого кола, розірвав його, вхопив за руки двох дівчат. І несподівано стрівся з очима, що з-під тонких дівочих брів опекли його жаром молодості й півдня. «Що за мара, — подумав Йон, перебираючи ногами та скоса поглядаючи на дівчину, — я її перше не бачив, здається» (Михайло Коцюбинський. Пе коптьор).

Типовим поширювачем у таких реченнях є атрибутивний компонент: *Нема спокою, нема рівноваги. Розважали мене під час вакацій Ваші «Коломийки». Що за хороша книжка! Просто подивляєш багатство народної творчості, багатство, колоритність мови. Буду красти», — певно, скаже кожен письменник, читаючи сю книжку, і в тому переступі винні будете Ви (Михайло Коцюбинський. Лист до Володимира Гнатюка).*

Поєднання *що за* вжито в корпусі текстів 58 разів, проте більшість випадків (43) становлять нефразеологізовані підрядні речення з'ясувального, атрибутивного та інших типів: *Чогось йому [Лазару] здалось, що за ним стежать Іванові очі (Михайло Коцюбинський. Persona grata); За чотири роки служби в економії склав він [Семен] сто п'ятдесят карбованців;*

на ці гроші купить він собі ґрунт, що за три сотні продає пан Янковський таки в їх селі ... (Михайло Коцюбинський. Ціпов'яз).

Факультативним компонентом цієї моделі виступають частки *це, то*: *А в полі добре, як сухо та тепло. Але в дощ, у негоду, в осінній холод змокне, було, що й ниточки сухої не знайдеш на спині, сяде десь під кущем, та кланцає зубами з холоду, та мориться голодом, бо що то за їжа — хліб з цибулею* (Михайло Коцюбинський. На віру) (частота поєднання *що то за* – 1).

2.17. Фразеологізована модель речення *Як (же/тут)* (N₃) не Inf / Adv_{praed} має типове значення потреби виконання дії (неможливості невиконання дії) або існування стану. Модель має два варіанти:

а) з інфінітивом: *Побачив отаман, що щось чорніє в пустині, спинив караван. Підходить, аж там сидить білобородий дєрвіш над свіжою могилою й плаче. Вклонився отаман. «Чого так плачеш невтішно, старче?» — питає. «Як же не плакати, ефенді, як не вбиватись... Умер... Ще вчора живий був, здоровий, а нині лежить, захований в землю (Михайло Коцюбинський. Під мінаретами) (= Я повинен плакати, я не можу не плакати); *В п'ятницю рано, іно влізла я місити глину, прибігає мій небіж — Гнат. Глянула я на нього й бачу, що чогось він не такий став, немов йому що пороблено... «Що тобі, сину?» — питаю. «Тітко мої любі та милі, — відказує, — як ви не схочете допомогти мені, то доведеться мені марно погібати...» А я аж заплакала гіренько та й кажу: «Сину мій любий та милий! Як же мені не стати тобі у пригоді, коли ти в мене найближча родина. Адже в мене не поле засіяно родиною (Михайло Коцюбинський. На віру) (=Я повинна тобі допомогти).**

б) з прислівником, при якому регулярно заповнюваною є позиція суб'єкта: *Дорога Вірунечко! З того часу, як ти сама кидаєш листи, я почав діставати їх частіше. Дуже дякую, що ти мене не забуваєш. І як тобі не совісно писати, що я вже одвик од Вас. Я тільки те й роблю, що думаю про всіх наших, з мене навіть сміються, що я живу думками вдома (Михайло Коцюбинський. Лист до Віри Коцюбинської) (=Тобі має бути совісно).*

Цю модель реалізовано в корпусі текстів Михайла Коцюбинського 6 разів.

2.18. Модель *Який (уже/вже/же/ж) N₁ Сор_f* типово передає значення позитивної або негативної оцінки мовцем реалії або ситуації загалом: *По цілих годинах сиджу у себе на скрині, біля дверей, і все чигаю на панну Анелю. Вона тепер рідко проходить через столову або робить се нишком. Але раз сталось. Я її переймаю і, вітаючись з нею, раптом цілую руку. Вона з жахом тікає од мене, а я вже сиджу на скрині і нічого перед собою не бачу. Нарешті, нарешті, коли серце своє oddзвонило, я чую противний запах кислого молока од руки панни Анелі і брязк ключів при її боці. Який же я дурень, ах, який дурень! (Михайло Коцюбинський. Дебют).*

Попри родову і числову варіантність (*який / яка / яке / які*) моделі і можливість введення часток (*який же, яка вже* і под.) ця модель виявилася непродуктивною (абсолютна частота 1).

2.19. Фразеологізовані речення, побудовані за структурною схемою *Який (уже/вже) там N₁ Сор_f*, вжито в корпусі текстів 6 разів:

а) зі значенням заперечення існування реалії або ситуації:

— *Давно вже я не бачив вас, Марійко! А що поробляє Каленик?*

— *Еге, ще сонечко не сходило, як я вже виправила Каленика у плавні! А в вас ниньки свято, чи що, дядьку Єрмак? Що то ви сьогодні — празникуєте?*

Єрмакові здалось, що в тому питанні було трохи хитрощів. «Здається, вона, суча дочка, догадалась, чого я прийшов!» — помислив він. — «Ну й нюх в того народу, в баб!»

— *Та ні. Яке там ниньки свято! —* відповів він. — *Так... Діло маю до Ониськи* (Гнат Потапенко. Задля хазяйства. Переклад Михайла Коцюбинського) (=Сьогодні немає свята);

б) з модально-заперечним значенням: *Вельмишановний добродію Михайле! Пишу до Вас, лежачи в ліжку: застуда вже третій місяць не пускає мене звідти. Отак змарнувався мій вільний час, моя хіть зробити щось за зиму. Ще як на лихо відняло було мені праву руку — і хоч плач, ані стрічки надряпати! Та от уже тижнів за три поправилась трохи рука, і за цей час написав я лиш оповіданнячко для «Життя і слова» і «Посол від чорного царя». Але яке там писання в ліжку!* (Михайло Коцюбинський. Лист до Михайла Комарова) (=Не можу писати в ліжку).

До складу моделі може бути введена частка *вже / уже*:

— *Не примхи се, панотче! Де вже нам про примхи думати?! А хазяйство марніє, рятувати його треба! Яка вже там принада в Онисьці?! Самі бачите, яка вона красуня!* (Гнат Потапенко. Задля хазяйства. Переклад Михайла Коцюбинського).

3. Функції синтаксичних фразеологізмів у текстах Михайла Коцюбинського. У працях [Ситар 2015; Ситар 2017] показано, що синтаксичні фразеологізми мають виражений прагматичний потенціал, вони є поліфункційними мовними одиницями, які можуть виконувати в мовленні експресивну, фатичну, коректувальну, аргументативну, маніпулятивну,

ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
генералізаційну, ігрову або декоративну функції. Серед цих 8 функцій у текстах Михайла Коцюбинського реалізовано тільки 4.

3.1. Експресивна функція означає здатність синтаксичного фразеологізму передавати суб'єктивне відношення мовця до ситуації або до певного учасника спілкування:

— *Думаєте ви, голубко, не докучила мені та біда? Встану вдосвіта, запалю в печі, приставлю страву... Ет, яке там вариво! Знаєте — більш про людей: варити, не варити, аби враз з людьми курити... Попоїм там чого, хапаючись, та й біжу на поденне, як на панцину* (Михайло Коцюбинський. На віру).

3.2. Фатична функція, втілена як підтримування контакту (функцій встановлення або завершення контакту не виявлено):

Я одципнув шматочок паски, легкої і запашиної, довго жував, хвалив без міри — що за чудесний хліб! — і ледве ковтнув, непевний, чи й вона не закапана кров'ю, яка недавно стікала по голих сестриних руках (Михайло Коцюбинський. Лист).

3.3. Коректувальна функція, реалізована в її заперечному варіанті, за якого мовець використовує фразеологізовану конструкцію як заперечення думки співрозмовника:

«*Розходьтесь!*» — *гукають. А ті: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду».*

— *Та хто розкажує? — Марко... недавно прийшов із Адесу...*

— *Це Гуцин? Кажуть, піймавсь на злодійстві, посидів у тюрмі, та й привели сюда на втіху старому батькові.*

Гафійка спалахнула:

— *Брехня! То люди брешуть. Він нічого не крав, от їй же богу!*

— *Та цитуйте ж бо! — гукнув Андрій. — Яке там злодійство! Мені урядник розказував, як я ходив на пошту. Він, Гуца отой, не крав, а народ бунтував. Такому б, врядник каже, у тюрмі гнити, а не на волі бути* (Михайло Коцюбинський. *Fata Morgana*).

3.4. Аргументативна функція, яка є типовою для суперечок та обговорень, у яких синтаксичний фразеологізм входить до складу висловлення-доказу правильності думки / дії мовця:

— *Десять карбованців одлічи і звінчаєм!*

— *Е, панотче! де мені взяти таку силу? Я отее дорогою і Онисьці казав: п'ять, кажу, дамо, а більш ніяк не можна!*

— *Ну, як тобі не встидно, Єрмак! Поміркуй сам: ти вже з другою женишся, а Ониська за третього віддається. Як з вас не візьмемо, то з кого ж брати?.. — То ж то і єсть, панотче, що з нас випадає дешевше! Ми вже своє одплатили, як вперше вінчалися!..* (Гнат Потапенко. *Задля хазяйства*. Переклад Михайла Коцюбинського).

4. Висновки та перспективи дослідження. Синтаксичні фразеологізми в текстах Михайла Коцюбинського є яскравими засобами експресивного синтаксису, за допомогою яких він передає оцінне, модальне, заперечне (модально-заперечне) значення або значення акцентування. Письменник використовує 19 моделей синтаксичних фразеологізмів, з-поміж яких найбільш продуктивними виявилися *Не до* N₂ Cop_f, *Ну i/й* N₁ Cop_f, *От* (N₃) *i/й* N₁/Adj/Adv_{praed} Cop_f і *Що за* N₁ Cop_f. За кількістю складників переважають моделі з двочленним стрижневим компонентом, за частиномовним статусом стрижневого компонента – моделі зі складеними частками.

Різноманітність (за морфологічним наповненням, кількістю складників у межах стрижневого компонента й реалізованою семантикою) виявлених синтаксичних фразеологізмів є одним із свідчень багатства синтаксису Михайла Коцюбинського. Водночас вибірковість уживання фразеологізованих речень (19 із 105 можливих) дає змогу кваліфікувати їх як маркери мовлення особистості. Цікаво, що в корпусі текстів не виявлено жодної моделі прецедентного типу, що властиво, зокрема, мові сучасних ЗМІ [Ситар 2016] і, очевидно, не характерно для мови кінця XIX – початку XX століть.

Серед 8 прагматичних функцій у текстах Михайла Коцюбинського реалізовано 4: експресивну, фатичну, коректувальну й аргументативну.

Перспективи подальших досліджень полягають у виділенні інших ідентифікаторів мовлення особистості на різних мовних рівнях.

Література

Бройко 2013: Бройко Н. А. Проектування корпусу текстів Михайла Коцюбинського. *Лінгвокомп'ютерні дослідження* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ. 2013. Вип. 6. С. 147-152.

Величко 2016: Величко А. В. Предложения фразеологизированной структуры в русском языке. Структурно-семантическое и функционально-коммуникативное исследование: монография. Москва : МАКС Пресс. 2016. 416 с.

Всеволодова 2017: Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка. Москва : УРСС. 2017. 656 с.

Всеволодова, Лим Су 2002: Всеволодова М. В., Лим Су Ён. Принципы лингвистического описания

синтаксических фразеологизмов: На материале синтаксических фразеологизмов со значением оценки. Москва : МАКС Пресс. 2002. 164 с.

Данилюк 2018: Данилюк І. Актуальні проблеми методу глибинного навчання в лінгвоперсонології. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies* : зб. наук. праць. Вінниця. 2018. Вип. 35. С. 158–161.

Демська-Кульчицька 2005: Демська-Кульчицька О. Основи Національного корпусу української мови. Київ : Ін-т української мови. 2005. 218 с.

Загнітко 2016: Загнітко А. П. Категорійний і парадигмальний простір сучасної лінгвоперсонології. *Studia Linguistica*: зб. наук. праць. 2016. Vol. IX. С. 150–160.

Загнітко 2017: Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця : Нілан-Лтд. 2017. 136 с.

Личук, Шинкарук 2001: Личук М. І., Шинкарук В. Д. Ступені фразеологізації речень. Чернівці : Рута. 2001. 136 с.

Русская грамматика 1980: Русская грамматика: В 2-х т. / Под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Наука. 1980. Т. 2: Синтаксис. 709 с.

Ситар 2015: Ситар Г. В. Функції фразеологізованих речень у мовленні. *Мовні і концептуальні картини світу*: зб. наук. пр. Вип. 51. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВПЦ «Київський університет». 2015. С. 488–497.

Ситар 2016: Ситар Г. Синтаксичні фразеологізми і прецедентні феномени: зони перетину. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*: зб. наук. пр. Вінниця. 2016. Вип. 31. С. 20–25.

Ситар 2017: Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики: монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД». 2017. 458 с.

Ситар 2018: Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в українській мові: структурно-семантичний, прагматичний і прикладний виміри: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ. 2018. 37 с.

Шмелёв 2017: Шмелёв Д. Н. Современный русский язык. Лексика. изд. 6-е, стереотипное. М. : КомКнига. 2017. 336 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

Корпус текстів Михайла Коцюбинського / Укладач: Бройко Надія. URL: http://corpora.donnu.edu.ua/bonito/run.cgi/corp_info?corpname=brojko (дата звернення: 1.02.2019).

Коцюбинський М. Твори в семи томах. Київ : Наукова думка. 1973–1975.